

ka, koji bi pomogli lakšem shvatanju uzroka, toka i sloma ustanka, potrebno je istaknuti značaj ovog djela iz prostog razloga što ono donosi jednu novu sliku i drugačije poglede na jedan od najznačajnijih ratova vođenih na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine. Dakle, riječ je o djelu koje na historijsku pozornicu iznosi nova imena i nova saznanja o Velikom Ilirskom ustanku, koji je prema riječima Svetonija, važio za "najteži od svih izvanjskih ratova poslije punskih". Naravno, sukob Rimljana sa Kartagom se ne može porediti, ali činjenica da su pobunjeni narodi bili nadomak današnje Italije, sigurno nije bila prijatna. Kad se još svemu tome doda uloga Germanika, kao člana uže porodice Augusta koji se trebao proslaviti na ilirskom ratištu, kako bi naslijedio titulu cara, na način da što brže i što uspješnije okonča ustanak, naspram Tiberija, čovjeka "starog kova" kako to autor primjećuje, koji je težio manje krvoločnijem putu za gušenje ustanka, dobije se jedna politička dimenzija iz samog Rima, koja je direktno uticala na buduće događaje. O važnost ilirskog ustanka u politici cara Augusta, svjedoči i njegovo pojavljivanje na ilirskom tlu kako bi proslavio tu "veliku pobjedu" Rima nad ilirskim ustanicima.

Bez sumnje, knjiga *Rimski vuk i Ilirska zmija. Posljednja borba* predstavlja veliki napredak u daljnjem izučavanju historije Ilira, a dodatnu vrijednost predstavlja i zavidan nivo autorovog poznavanja rimske historije, koja se neprestano proteže kroz djelo, dajući mu na taj način jedan drugačiji pristup. Poznavanje rimskog sistema, rimskih legija i načina vojevanja, kao i rimske hijerarhije koja se u slučaju Germanika i Tiberija pokazala ključnom, zajedno sa ostalim vještinama, čine ovo djelo vrhuncem u dosadašnjoj historiografiji koja se bavi pitanjem Velikog Ilirskog ustanka.

DŽENAN BRIGIĆ

**Нада Зечевић, Византија и
Готи на Балкану у IV и V веку,
Византолошки институт САНУ,
Посебна издања, књ. 26, Београд,
2002, 220 стр.**

Izučavanje kasnoantičkog razdoblja u okviru klasičnih studija na prostoru jugoistočne Evrope je dugo vremena bilo zanemareno i stavljeno na marginu naučno-istraživačkog rada. Jedan od primarnih razloga za takvo stanje je taj što se period kasne antike prvenstveno gleda kroz prizmu prelaznog stanja između klasične rimske i grčke kulture prema ranosrednjovjekovnom periodu. Upravo zbog takvih i sličnih primjera, ovaj dio historije je ostao u velikoj mjeri "osakaćen" za prilično veliki broj radova koji bi umnogome pomogli da se rasvijetle neki bitni povijesni trenuci, koji su od esencijalne važnosti za historijski razvitak kako domaćeg, tako i susjednog podneblja. Takav nedostatak je prije nešto više od deset godina u manjoj mjeri nadoknađen studijom ugledne naučnice doc. dr. Nade Zečević, pod nazivom *Византија и Готи на Балкану у IV и V веку*.

Knjiga dotične autorice bazira se na vremenskom periodu od prve godine samostalne vladavine Konstantina I Velikog (*Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus*), a završava sa odlaskom Greuthunga (Ostrogota) na područje Apeninskog poluotoka. Preciznija datacija označava jedno veće vremensko razdoblje (324-489) koje bi obuhvatalo raspon od 165 godina. Djelo se sastoji tri glavne tematske cjeline, koje zauzimaju i najveći dio rada: "Krug rata i mira" (33-93), "Podanici istog Cara – drugovi u gozbi, saborci i saradnici" (95-143) i "Maske, životinjske kože i vuci" (145-200). Na samom početku se nalazi poprilično obiman popis korištenih izvora i literature sa

odgovarajućim skraćenicama (11-22), nakon čega slijede uvodna razmatranja autorice (23-32). Posljednje stranice knjige zauzimaju zaključak (201-203), sažetak na engleskom jeziku (205-208) i Index (209-220).

Kao što je već na početku navedeno, knjiga je podijeljena na tri glavne cjeline. Sam naziv djela sugerira da je primarni cilj rada bio da se rekonstruišu odnosi između Gota i Istočnog Rimskog Carstva na prostoru Balkana, u periodu posljednja dva stoljeća postojanja zapadnog dijela rimske države. Autorica je za razliku od uobičajenih podjela gotskih naroda na Ostrogote (Greuthunge) i Vizigote (Thervinge), u svojoj monografiji izvršila *pomalo neuobičajenu, nadasve zanimljivu podjelu*. Ona je ovaj narod podijelila na dvije makrogrupe, ali koje nije odredila njihovim etničkim supstratom, već hronologijom, pa je tako izvršila diobu na gotске skupine koje vremenski pripadaju IV. stoljeću i na one koje karakterišu V. stoljeće. Objе makrogrupe su prošle kroz tri vremenske faze u stoljećima kojem pripadaju, pa se tako i svako poglavlje bavi po jednim periodom. Međutim, kako se može vidjeti čitajući knjigu, slika odnosa između istočnog dijela rimske države i gotskih naroda na Balkanu je u mnogo čemu složenija nego što se na prvi pogled može činiti. Iz toga razloga, autorica je svojom pronicljivošću uočila zajedničke karakteristike između ove dvije skupine kroz svako od tri vremenska razdoblja koje su one prošle u odnosima sa Konstantinopoljom, pa ih je zato zajednički, a ne zasebno vezala u jednu tematsku cjelinu.

Prvo poglavlje koje nosi naslov "Krug rata i mira" obuhvata period 324-376. za skupinu Gota iz IV. stoljeća i 370-454 za Gote iz V. stoljeća. Od sve tri faze, ova dva vremenska razdoblja su najduža, pa samim time zauzimaju i najvećio dio knjige. Kao što

sam naziv kaže, ovo su bila jako turbulentna vremena u odnosima Istočnog Rimskog Carstva (Bizanta) sa obje gotске makrogrupe. Historičari su ovu fazu okarakterisali kao stalnu smjenu rata i mira, što je sasvim ispravno kada se pogleda realna situacija na terenu. Autorica je sistematično i detaljno pristupila obrađivanju odnosa između dvije sukobljene strane. Na osnovu malobrojnih historijskih izvora, u prvom dijelu ovog poglavlja ona nastoji da što je moguće vjernije i autentičnije pruži stvarnu hronološku sliku sukoba. Dakako da je to u određenoj mjeri nemoguće, jer o nekim događajima izvori daju samo fragmentarne informacije, te ga samo uzgredno spominju. Tokom ove faze, Zečević konstatuje da su provincije Gornja (gotска makrogrupa iz V. stoljeća) i Donja Mezija (gotска makrogrupa iz IV. stoljeća), bila područja koja su najviše bila pogođena gotским upadima, iako se u tekstu može primijetiti da su oni bili kratkotrajnog karaktera. Osnovno obilježje tih provala nije bilo namjerno slabljenje istočnog dijela rimske države, već pljačkanje životnih namirnica, što samo po sebi implicira da su najviše štete doživjele seoske oblasti, koje su bile bogatije žitaricama i stokom. Ono što se može primijetiti u odnosu Konstantinopolja prema Gotima u istoj ovoj fazi, ali koja se dešava tokom V. stoljeća je promjena strategije u pristupu. Istočni car za razliku od ranijeg vremena gdje su bili dominantni ratni sukobi povećava diplomatsku ofanzivu, koja ima za cilj smanjiti gubitke u ljudstvu i resursima. Jedno od glavnih oruđa u ovom pristupu je bila crkvena diplomatija, a možda najbolji primjer toga daje čuveni Got ariјanskog učenja – Ulfila, koji je Sveto pismo preveo na gotски jezik, a indikativno je da su slova koja je on za tu priliku izumio skoro u potpunosti identična sa grčkim alfabetom.

U ovoj fazi, tačnije tokom IV. stoljeća (332-347. i 350-366), zabilježeni su tragovi trgovine, gdje autorica pravilno uočava da ovakva aktivnost koincidira kada se sukobi između dvije strane ne spominju u pisanim izvorima. Rimski autori u ovom periodu su imali vrlo maglovito i nejasno poimanje o imenu i porijeklu Gota, pa se tako oni veoma često poistovjećuju sa Skitima. Njihove karakteristike su u djelima tadašnjih pisanih vrela bile u velikoj mjeri fabrikovane i jako stereotipizirane sa pežorativnim značenjima u kojima su Goti između ostalog označavani kao divljaci, barbari, lažovi, prljavi, glupi, grubi i zli. Naravno, autorica u ovom dijelu rada ubjedljivo pobija rimske izvore i njihovu sliku o gotskom narodu, dokazujući da je ona najvećim dijelom služila u čisto propagandne svrhe.

Drugo poglavlje pod nazivom "Podanici istog Cara – drugovi u gozbi, saborci i saradnici" obrađuje period koji je znatno kraći od prvog i traje od 382. do 395. i od 454. do 473. godine. Kako sam naslov sugerije, ovo razdoblje obilježava postupno smirivanje ratnih sukoba između dvije neprijateljske strane što je u konačnici dovelo do zajedničkog života dva dijametralno suprotna kulturno – civilizacijska svijeta na prostoru Balkanskog poluotoka. Kao i u prvoj cjelini autorica se prvobitno bavi hronološkim problemom događaja. Važno je istaći da se u ovom dijelu sa mnogo više pažnje pristupa analizi gotske makrogrupe iz IV. stoljeća, dok se ona koja pripada narednom stoljeću obrađuje sasvim usputno. Kao dva ključna događaja ove faze mogu se sasvim sigurno izdvojiti prelazak Gota preko Dunava 376. godine i bitka kod Hadrijanopolja 378. godine. Gotske skupine se u ovoj fazi nastanjuju na prostorima pograničnih istočnorimskih provincija na Balkanu i to: u

IV. stoljeću na prostoru Donje Mezije, dok se u V. stoljeću naseljavaju na teritoriji Panonije. Goti koji su naselili balkanske provincije u saglasnošću sa dvorom iz Konstantinopolja su dobili status federata, ali su oni zauzvrat imali ulogu da brane granična područja Carstva, čime su barem formalno priznali lojalnost istočnorimskom caru. Zečević odlično zapaža, kako je Istočno Rimsko Carstvo za vrijeme dok su se gotski narodi nalazili u stanju mirovanja tokom ove faze, primjenjivalo poznatu rimsku taktiku *divide et impera* među moćnim gotskim liderima. Najbolji primjeri za takvu konstataciju pokazuju sukobi Fritigerna i Atanarika, Fravite i Eriulfa, a u kasnijem periodu to se očigledno primjećuje prilikom zvaničnog titulisanja i favorizovanja vojskovođe Trijarija i njegovog sina Teoderika Strabona u odnosu na trojicu braće iz roda Amalaca (jedan od njih je bio i Teoderik Veliki), iako su ovi potonji imali veći ugled među Gotima. Što se tiče percepcije gotskih skupina i u ovom periodu su oni u većinskom dijelu okarakterisani kao barbari, divlje zvijeri te sličnim pogrđnim imenima. Najveći prezir i mržnju prema njima su prevashodno izražavale aristokratska elita i urbano stanovništvo. Takva osjećanja se možda najbolje mogu vidjeti kod kasnoantičkog pisca Temistija, gdje on zajedljivo ističe kako Goti sada zajedno sa Rimljanima "jedu za istim stolom, žive u rimskim kućama kao u svojim" itd. Međutim, autorica na osnovu jednog podatka kod Amijana Marcelina iznosi zanimljivu predodžbu, prema kojoj je siromašno i potlačeno stanovništvo, poput kolona i rudara iskazivalo simpatije prema gotskim napadačima. Iako je taj podatak izoliran, takva teorija se ne bi smjela odbaciti, jer kako pokazuju pojedini izvori sa područja Zapadnog Rimskog Carstva, to je bila uobičajena

pojava među tamošnjim seljacima, koji su čak vršili i prebjege među barbarske narode.

Posljednje, treće poglavlje u studiji Nade Zečević, obrađuje konačnu fazu u odnosima Istočnog Rimskog Carstva i gotskog naroda koja je trajala i najkraći vremenski period i to od: 395. do 401. i od 473. do 489. godine. Kako literarna vrela iz toga vremena sugerišu, može se tvrditi, da se tokom ovog razdoblja odvijaju najintenzivniji kulturno-politički odnosi između dvije strane. Uobičajeno, kao i u prethodne dvije cjeline, autorica prvobitno obrađuje hronološki slijed događaja, što je od izuzetne važnosti za konciznije posmatranje same tematike. Tokom ove faze, Goti iz obje grupacije (IV. st. i V. st.) šire svoj radius kretanja i privremenog nastanjanja na nove oblasti: Makedonija, Helada, Novi Epir, Panonija. Za vrijeme tih selidbi, pljačka je i dalje ostala osnovna djelatnost, mada je sada moguće vidjeti da su postojale želje i namjere za stalnom nastambom na nekim određenim teritorijama, kao i aspiracije prema inkorporiranju u urbana središta. Zečević je također pažnju obratila na jedan zanimljiv proces, koji se za vrijeme ove faze dešavao u prijestolnici Konstantinopolja, a to je bila "infiltracija" gotskih visokih dužnosnika na neke od najmoćnijih pozicija u Istočnom Rimskom Carstvu. Sličan slijed događaja se odvijao i na zapadnom dvoru u Raveni, ali sa jednom ključnom razlikom. Dok se istočni dio carstva (na krajnje okrutan način) uspio osloboditi ambicioznih i pohlepnih gotskih moćnika, koji su prijetili potkopavanjem suvereniteta i moći cara iz Konstantinopolja, zapadni vladari nisu bili dovoljno jaki da se tog uticaja oslobode, što je na kraju bio jedan od važnijih razloga koji su doveli do faktičkog pada zapadnog dijela rimske države. U ovom razdoblju, kako se može vidjeti iz određenih crkvenih izvora, Goti su napokon bili prihvaćeni

kao pripadnici kršćanske ekumene, dok se u elitističkim krugovima slika o njima nije bitnije izmijenila. Strah i mržnja koju su oni propagirali i dalje su bili jedni od glavnih faktora uticaja na stanovništvo istočne prijestolnice, što je neminovno vodilo ka još većoj i dubljoj odbojnosti i preziru prema njima. Na kraju, obje ove faze su završene konačnim odlaskom gotskih makrogrupa sa područja balkanskih provincija u zapadne oblasti. Ključno je istaći da je na migraciju i jedne i druge skupine uticala diskretna ili indiskretna sugestija istočnog dvora. Tako se može konstatovati, da je istočni dio rimske države za vrijeme III. faze grupacije iz IV. stoljeća, namjerno ili ne, direktno uticao na dalje slabljenje svoga zapadnog pandana. Isto tako se može primijetiti i u posljednjem činu skupine iz V. stoljeća, ali sa bitnom razlikom, gdje su oni iskorišteni u svrhu ne samo radi oslobađanja balkanskog podneblja od njihovog prisustva, već i u političke i imperijalne ciljeve na prostorima koji su nekad pripadali zapadnom dijelu Rimskog Carstva.

Nakon sumarnog pregleda glavnog sadržaja problematike koja se obrađuje u studiji, u narednim rečenicama pažnja će se obratiti na određene propuste koji se mogu primijetiti tokom čitanja djela autorice Nade Zečević. Prva primjedba u monografiji dotične autorice odnosi se na problem koji je terminološke prirode. Tokom cijelog čitanja knjige susreće se termin Romej/Romeji (grč. Ρωμαίοι/ Ρωμαίοι/ Ρωμαίος/ *Romaioi*). Ne bi bilo ničega sporno u ovom nazivu da se on u tekstu ne koristi u potpunosti proizvoljno. Ime Romej/Romeji se kao odrednica upotrebljava za stanovništvo koje je živjelo na prostoru Istočnog Rimskog Carstva i primarno govorilo grčkim jezikom. Iako se koristio i tokom V. stoljeća, svoju potpunu afirmaciju i konačno preovlađivanje u odnosu na termin

Romanoi (grč. Ρωμαῖοι) on postiže tokom VI. stoljeća. Međutim, ono što je terminološki u potpunosti neprihvatljivo je kada autorica pod zajedničkim imenom Romeji (35. str.) naziva stanovnike Rimskog Carstva za vrijeme princepsa Marka Aurelija (*Marcus Aurelius Antoninus Augustus*), koji je vladao od 161. do 180. god. n. e. U tom razdoblju, pa i dugo vremena nakon toga, samo jedan naziv može biti ispravan, a to je *Romani* (grč. Ρωμαῖοι, Rimljani). Zečević se ne zaustavlja samo na tom periodu, već kasnije tokom čitavog rada ponavlja tu terminološku pogrešku. Tako ona Istočno Rimsko Carstvo (Vizant) naziva Romejskim, a njegov zapadni dio Rimskim, što je tačno, ali ono što nikako ne odgovara pojmovnom rječniku antičke historigrafije je to da ona stanovništvo oba dijela Rimskog Carstva naziva Romejima. Primjeri za takvo što se između ostalog mogu vidjeti kada se vrhovni vojskovođa Zapadnog Rimskog Carstva – Stilihon naziva “romejskim vođom” (108. str.), a stanovništvo koje živi na prostoru Galije oslovljava kao Romeje (str. 85 n. 329.).

U uvodu na 27. stranici, u fusnoti 15. se objašnjava da je etapa gotskog boravka na Balkanu (područje Crne Gore, Bosne i Dalmacije) u VI. stoljeću izostavljena zbog toga što se Goti, kako pisac kaže, nisu mogli doživjeti kao faktički podanici cara iz Konstantinopolja. Drugi razlog je taj što su te oblasti prema mišljenju Zečević tokom IV., V. i VI. stoljeća više gravitirale prema centrima vlasti na Apeninskom poluotoku. Ova tvrdnja se dakako može relativizirati za svaki od spomenutih perioda. Ipak, ono što najviše iznenađuje je da autorica u drugom poglavlju svoje knjige iz nekog nejasnog razloga u potpunosti zanemaruje skoro dvadesetogodišnji boravak Ostrogota na području južne Panonije između 454. i 473. godine.

U tom razdoblju se na spomenutom prostoru desilo nekoliko veoma bitnih događaja, koji bi nesumnjivo bili od velike pomoći za još dublju analizu odnosa između gotskih skupina i dvora na Konstantinopolju. Na osnovu izvora (Kasiodor Senator, Jordanes) se zna da je nakon vjenčanja Valentinijana III. (*Flavius Placidius Valentinianus Augustus*) i Licinije Eudoksije (*Licina Eudoxia*) 437. godine veliki dio (možda kompletna) tadašnje Iliričke (Panonske) dijeceze prešao pod vlast istočnog rimskog cara. Mogući razlog zašto je Zečević odbila pristupiti obradi ovog problema se možda krije u rečenici: “Ono u čemu se svi zasigurno slažu jeste da je južna Panonija ostala van gotskog domašaja, kao i da je pravac njihovog kretanja bio od zapada ka istoku.” Ipak, autorica ne navodi poimence nijednog od “svih” tih naučnika sa *čijim mišljenjima* se ona poistovjećuje. Međutim, sa takvom njenom konstatacijom se ne bi složili historijski izvori (Jordanes, Eugipije) koji govore o naseljavanju ovog područja, kao ni značajan broj historičara koji se bavio ovom tematikom, kao što su Herwig Wolfram, András Alföldy, Ernst Stein, Rudolf Egger, ili Jaroslav Šašel. Osim toga, pronađeni arheološki materijal neosporno ukazuje na prisustvo ostrogotskih skupina na dotičnom prostoru tokom druge polovine V. stoljeća.

Također, treba skrenuti pažnju na još jednu pogrešnu historijsku činjenicu koju autorica iznosi u svojoj knjizi, a za što ne postoji validno objašnjenje ili razlog zbog čega je tako postupila. Sporni detalj se nalazi na 185. stranici gdje se navodi da je “od 476. godine na carskom tronu u Rimu German poreklom, Odoakar”. Opštepoznata je činjenica da se kao pad Zapadnog Rimskog Carstva uzima 476. godina nakon što je germanski vojskovođa Odoakar svrgnuo Romula Augustula

(*Romulus Augustulus*), *de facto* posljednjeg rimskog cara na zapadu. Zapravo, stvarnost je mnogo drugačija, jer se formalno (*de iure*) zadnji legalni zapadnorimski car Julije Nepot (*Julius Nepos*, vladao *de facto* 474. god. – 475. god.) nalazio u prisilnom izgnanstvu na području provincije Dalmacije (konkretnije u Saloni) i u takvom je položaju ostao sve do svoje smrti 480. godine. Odoakar nikad nije ni želio biti rimski car, pa je poslije svrgnuća Romula Augustula poslao carske insignije istočnorimskom vladaru Zenonu (*Flavius Zeno Augustus*) tom prilikom ističući da je dovoljan samo jedan imperator koji će vladati cijelim Rimskim Carstvom. U stvari Odoakar je za sebe tražio samo titulu patricija na zapadu, dok je u isto vrijeme obnašao poziciju *magister militum*, formalno se pokoravajući Zenonu. On se u izvorima još oslovljava kao i kralj Herula (*rex Herulorum*). Sve ove informacije su dobro poznate i opšteprihvaćene u naučnoj historiografiji, pa iz tog razloga zaista ne može biti jasno zašto Zečević pravi ovakvu nepotrebnu pogrešku.

Ipak, kada se na kraju sagledaju svi segmenti ove studije, mora se istaći da ona zaslužuje jako pozitivan sud i visoku prolaznu ocjenu. Bez obzira na sve nedostatke i mane, kojih nije oslobođeno nijedno naučno djelo, autorica Nada Zečević je dala veliki doprinos historiografiji u izučavanju kasnoantičkog perioda, koji će umnogome pomoći njegovom boljem razumijevanju.

EDIN VELETOVAC

**Емина Зечевић, Мраморје.
Stećци у западној Србији, Српско
археолошко друштво, Посебна
издања 3, Београд, 2005, 224 стр.**

Knjiga *Mramorje – stećci u zapadnoj Srbiji* autorice Emine Zečević predstavlja nešto izmijenjenu magistarsku tezu pod nazivom *Stećci u zapadnoj Srbiji* odbranjenu na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1996. godine. Objavljena je 2005. godine u okviru *Posebnih izdanja* Srpskog arheološkog društva. Već u samom predgovoru autorica trasira historiografski i naučni put kojim će se kretati i pokušati predstaviti fenomen pojave stećaka – mramorja zapadne Srbije u kontekstu prostora i vremena u kojem su isti nastajali i razvijali se.

U poglavlju *Istorijat istraživanja* (11–16) autorica se osvrće na literaturu koja obrađuje stećke uz napomenu da je u većini slučajeva u pregledima obuhvaćena samo centralna oblast stećaka, Bosna i Hercegovina, na kojoj se nalazi najveći broj stećaka. Stanje istraženosti u Srbiji prezentira hronološkim slijedom kroz pregled historijata istraživanja ovih spomenika. Za najstarije podatke o stećcima u Srbiji uzimaju se oni S. Obradovića, *Opisanije okružija užičkog*, 1858., M. Milivojevića, *O starim srpskim grobljima*, 1866. i M. Miličevića, *Kneževina Srbija*, 1876. godine. Natpisima sa stećaka bavili su se Lj. Kovačević, *Nekoliko srpskih natpisa i bilježaka*, 1878., Feliks Kanic, *Srbija zemlja i stanovništvo od rimskog doba do kraja XIX veka*, 1885. godine. Te podatke kasnije je dopunio u radu *Aeltere und neuere Grabdenkmalformen im Königreiche Serbien* iz 1889. godine. Opise tri groblja iz Podrinja daju Lj. Klerić i L. Dokić, *O starom groblju iz Podrinja*, 1882. godine. Iste podatke, uz još nekoliko bilješki o stećcima Podrinjskog i Užičkog okruga, daje i P. Kaer, *O stećcima*,